

VIJFTIG JAAR ZAAANSE SCHANS¹

EEN MONUMENTENRESERVAAT DAT
GEEN OPENLUCHTMUSEUM MOCHT WORDEN

PAUL MEURS

Over openluchtmusea is de afgelopen jaren veel gepubliceerd.² Zo verschenen studies over de oprichting en bouw van het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem en het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen.³ De totstandkoming van de Zaanse Schans, het derde reservaat voor monumenten in Nederland, bleef tot nu

toe onderbelicht. Hoewel de panden en molens van de Zaanse Schans ook zijn verplaatst, gaat een vergelijking met openluchtmusea op veel punten mank. Om de Zaanse Schans staat geen hek. Het gebied is dag en nacht vrij toegankelijk en wordt doorkruist door een fietspad. De meeste monumenten zijn bewoond. De Zaanse Schans heeft geen suppoosten, conservatoren of museaal concept. Misschien wel het belangrijkste onderscheid met de openluchtmusea is het feit dat de

▲ Transport van Zonnewijzerspad 2, 1962 (foto Stichting de Zaanse Schans)

panden het eigendom zijn van verschillende partijen, met uiteenlopende belangen – precies zoals in een ‘echte’ stad.

Vijftig jaar geleden ontstond de Zaanse Schans. Voor de dynamische Zaanstreek gold verplaatsing toen als enige optie van monumentenbehoud, waarbij als het ware een nieuwe historische dorpskern ontstond. Het is de vrucht van een voor Nederland unieke benadering van monumentenzorg, die meer van doen had met stadsuitbreiding en (gemeentelijke) woningbouw, dan met museumbouw of collectievorming. In dit artikel worden de motieven voor de totstandkoming van de Zaanse Schans geplaatst in de context van het debat over monumentenzorg en het behoud van historische dorpsgezichten, zoals het destijds in de Zaanstreek werd gevoerd. Een vraag die hieruit voortkomt is wat de hedendaagse ontwikkelingsperspectieven van het gebied zijn, gericht op een sluitende exploitatie, het verbeteren van het toeristische aanbod en het verlengen van de verblijfsduur van bezoekers. De Zaanse Schans is een toonkamer van de geschiedenis van de Zaanstreek geworden, alsmede een uitzonderlijk voorbeeld van naoorlogse monumentenzorg. De gemeente Zaanstad heeft dat belang onderschreven door van het gebied een gemeentelijk beschermd dorpsgezicht te maken. Tegelijk is de subsidiekraan dichtgedraaid en zijn aanpassingen van het business model nodig – die nieuwe investeringen met zich meebrengen. Een complicatie is dat in de Zaanstreek het slopen van monumenten niet meer aan de orde is.

DE STATUS APARTE VAN DE ZAANSTREEK

De Zaanstreek kent twee grote bloeiperioden.⁴ De eerste hing samen met de opkomst van Amsterdam in de Gouden Eeuw. Langs de Zaan werden oliën, pigmenten en hout opgeslagen en verwerkt. Met name de uitvinding van de houtzaagmolen in 1593 door Cornelis Corneliszoon van Uitgeest droeg bij aan de bloei van de streek. Het geïmporteerde en bewerkte hout werd gebruikt voor de bouw van de handelsvloot. Langs de Zaan groeiden de dorpen aaneen tot doorlopende linten, met haaks daarop achterpaden. Aan het lint lagen koopmanshuizen, molens en pakhuizen. Arbeiders en ambachtslieden vestigden zich aan de achterpaden in gemeenschappen, die hun eigen regels en wetten kenden. Hout was ruim voorradig en was het ideale bouw materiaal voor huizen en molens op de slappe veengrond.

De tweede bloeiperiode brak met de industrialisatie aan. De Zaanse molenbedrijven stonden aan de basis van de moderne Nederlandse voedingsmiddelenindustrie. Bedrijven als Honig, Duyvis en Verkade brachten werkgelegenheid en voorspoed. In enkele decennia transformeerde de Zaanstreek van een dozijn dorpen met duizend molens tot een uitgestrekt industrielandchap. Woongebieden en fabrieksterreinen lagen kriskras door elkaar, met overlast en congestie

tot gevolg. In het geweld van modernisering en groei hield de traditionele houtbouw geen stand. Als reactie op de kaalslag ontstonden burgerinitiatieven voor het behoud van Zaanse bouwkunst.

VOORGESCHIEDENIS

Tot de voorlopers van de Zaanse Schans behoort een initiatief voor een ‘Openlucht Windmolen Museum’ uit 1920 van mr. A. Loosjes en Evert Smit. Mart Stam uit Wormerveer – niet te verwarren met de beroemde architect van het Nieuwe Bouwen – schreef namens de voorlopige commissie voor het W.I.N.D.O.M. (Windmolen Openlucht Museum) dat de Kalverpolder zich prima leende als locatie voor een verzameling verplaatste of herbouwde molens ‘in een stemmingsjuiste omgeving’.⁵ De Zaanse molenmaker G. Husslage maakte een uitgewerkt voorstel voor een molenreservaat bij de Poel aan de Zaan, met het gehucht Haaldersbroek als entreegebied. Husslage nam bestaande molens op in zijn ontwerp, stelde voor om aanwezige molenrestanten te completeren en zocht locaties voor typisch Zaanse en niet-Zaanse molens – zodat een representatieve collectie van negentien molens en een tentoonstellingsgebouw zou ontstaan.⁶ De plannen voor het molenreservaat kwamen niet van de grond en dat is niet verwonderlijk. In de jaren twintig konden de immense investeringen niet worden opgebracht. Wel werd in 1925 vereniging ‘De Zaanse Molen’ opgericht en opende in 1928 het Zaanse Molenmuseum in een oud woonhuis te Koog aan de Zaan. Het idee om molens te hergroeperen in een ‘stemmingsjuiste omgeving’ werd na de oorlog de strategie voor molenbehoud in de Zaanstreek en een van de pijlers van de Zaanse Schans.

Een tweede voorloper van de Zaanse Schans is de Zaanse buurt in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. Een schenking van vier panden uit de Dubbele Buurt in Koog aan de Zaan vormde in 1939 de aanleiding.⁷ De firma Honig kreeg hiermee ruimte voor uitbreiding van stijfselfabriek De Bijenkorf. Het ensemble ontwikkelde zich in Arnhem tot een dorpskern in het museum, met onder meer een schoenmakershuisje en een tabakswinkel. Het bewees dat het mogelijk was om een historisch Zaanse dorpsgezicht met verplaatste oude huizen te ensceneren.

LOCATIE EN CONCEPT

De concrete aanzet tot de Zaanse Schans werd in de oorlogsjaren gegeven, toen vrijwilligers oude panden in de Zaanstreek gingen beschrijven, documenteren en fotograferen. Ook werd begonnen met de opslag van slooppanden.⁸ Een terugblik uit 1965 op deze pionierstijd schetst een romantisch beeld: ‘Die oorsprong ligt in ieder geval in de sombere bezettingsjaren toen jeugdige Zaanse jongeren zich bij walmend kaarslicht bezonnen op verleden en toekomst van hun streekcultuur en aan de lopende band plannen smeedden – die na de bevrijding veelal prompt weer werden vergeten.’⁹

Hun aandacht richtte zich op de Zaanse houten woonhuisbouw uit de zeventiende en achttiende eeuw, want 'waarin vindt men het karakter van onze voorouders beter weerspiegeld dan in de huizen waarin ze woonden en werkten?'.¹⁰

Direct na de oorlog ontstond 'Zaans Schoon', in 1946 opgericht als vereniging en later omgevormd tot een stichting voor het bevorderen en documenteren van Zaans Schoon.¹¹ Zaans Schoon wilde de bouw van fabrieken in de oude dorpen voorkomen door gedegen ruimtelijk en monumentenbeleid af te dwingen. Het ontbreken van stedenbouwkundige planning werd gezien als oorzaak 'dat nu, in 1947, de Zaanstreek als woongebied minder aantrekkelijk is en veel monumenten verdwenen zijn, terwijl aan de industrie betere uitbreidingsmogelijkheden hadden kunnen worden geboden, door onder meer de aanvoerwegen aan het zware wegverkeer aan te passen'.¹²

Bij een inventarisatie in 1947 bleek dat van de conceptmonumentenlijst uit 1921 de helft van alle houten woningen verdwenen was.¹³ Het idee om monumenten te verplaatsen naar een nieuwe locatie werd in deze realiteit door Zaans Schoon gezien als onvermijdelijke stap om lokale bouwkunst te behouden. In de Zaanstreek werd consequent gesproken over een bewoond 'buurtje' of 'houtbouwreservaat'. Het mocht vooral geen openluchtmuseum worden.¹⁴ In 1949 werden twee locaties geopperd: Haaldersbroek in Zaandam en het Eerste Ezelspad en Weeshuispad in Zandijk. Het ging om bestaande buurten, die met te verplaatsen panden aangevuld konden worden. Zaans Schoon vond beide locaties ongeschikt, omdat ze niet aan de Zaan lagen en de kenmerkende dorpsstructuur ontbrak.¹⁵ De westrand van de Kalverpolder diende zich aan als alternatief. Hier kon vanuit het niets een dorp aan de Zaan worden gebouwd in een natuurgetrouwe setting. Houtbouwkenner Theo van der Koogh schreef in de jaren zestig dat in de Kalverpolder 'niet alleen een goede buurt gevormd, maar ook de Zaanse structuur van lagedijk en padbebouwing gerealiseerd kunnen worden en dat alles tegen de achtergrond van het wijde Zaanse polderland, geheel zoals de Zaanstreek zich door de eeuwen heen getoond heeft'.¹⁶

De Zaanse architect Jaap Schipper (1915-2010) won in 1946 de Prix de Rome voor bouwkunst. Hij besteedde zijn stipendium aan een reis rond de Middellandse Zee en een ontwerp voor het houtbouwreservaat.¹⁷ De studie werd in 1951 tentoongesteld in café-restaurant Zaanzicht in Zandijk en gepubliceerd in *De Zaende*.¹⁸ Het voorstel van Schipper ging uit van behoud door verplaatsing, maar 'zeker zo belangrijk is het behoud van de karakteristieke omgeving van het Zaanse huis. De plaatsing van de huizen t.o.v. elkaar en de weg en Zaan [...] zijn vaak van nog meer belang voor het behoud van de karakteristiek, dan de meer of mindere architectonische belangrijkheid'.¹⁹ Schipper nam vier bouwwijzen uit de Zaanstreek over: oeverbebouwing,

dijkbebouwing, over tuinen en padbebouwing langs de sloten.

Met het ontwerp van Schipper kreeg het tot dan toe abstracte idee van het Zaanse buurtje concreet vorm. Van een idee was het een project geworden.²⁰ Zaans Schoon vroeg in 1952 alle tien Zaangemeenten om medewerking, waarop de gemeente Zaandam het plan adopteerde.²¹ Wel vond de gemeente het stedenbouwkundig ontwerp 'on-Zaans'. De padenstructuur was nauwelijks herkenbaar, het dorpje lag afgekeerd van het landschap en er was onvoldoende parkeerruimte. De Provinciale Planologische Dienst (PPD) formuleerde in 1953 vergelijkbare kritiek.²² De PPD meende bovendien dat bewoning geen toekomst had, omdat bewoners afhankelijk zouden blijven van Zaandam en Zandijk. Ook in het Deense Århus was bewoning van de Gamle By mislukt. De PPD meende dat het beter zou zijn om het reservaat in te richten voor de 'vreemdelingen-industrie'.²³

MONUMENTENZORG EN AUTHENTICITEIT

Rond 1950 lag het niet voor de hand om monumentensubsidies voor verplaatsingen te gebruiken. De heersende opvatting was dat hiermee het belang van de monumenten niet werd gediend. Monumentenzorgers uit de Zaanstreek claimden evenwel dat de Zaanstreek een uitzonderingspositie verdiende. Voor de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg lichtte Zaans Schoon dit standpunt in 1952 toe: 'Door de enorme industriële ontwikkeling is reeds ongeveer 50% van de panden voorkomende op de voorlopige lijst van monumenten verdwenen en van de panden, die nog bestaan is de directe omgeving meestal reeds volkomen vernield, terwijl de meeste met verdwijning worden bedreigd. Als gevolg van de ontwikkeling van de industrie zullen namelijk in de toekomst een aantal zuiver stedenbouwkundige maatregelen onvermijdelijk zijn: fabrieken zullen zich verder moeten kunnen uitbreiden, doorbraken en verbredingen zullen noodzakelijk zijn'.²⁴

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) adviseerde in juni 1952 positief over de subsidieaanvraag voor het houtbouwreservaat: 'Het opbouwen van verplaatste panden heeft iets kunstmatigs, maar in tegenstelling met het openluchtmuseum in Arnhem zullen deze panden, na herplaatsing, normaal bewoond worden en wat betreft sanitair en overige centrale voorzieningen modern worden ingericht'.²⁵ Toch werd het subsidieverzoek afgewezen door de rijkscommissie, want: 'De voor de restauratie van monumenten beschikbare geldmiddelen dienen in de eerste plaats te worden besteed voor het uitvoeren van herstelwerkzaamheden, die noodzakelijk zijn voor de instandhouding van monumenten'.²⁶

Een volgend subsidieverzoek in 1956 werd opnieuw door de RDMZ ondersteund: 'Weliswaar is hier bovendien sprake van de verplaatsing naar en het concentre-

Ontwerp van de Zaanse Schans, 1961 (Stichting de Zaanse Schans)

ren op een daarvoor bestemd terrein, maar het handhaven te midden van fabriekscomplexen en moderne uitbreidingsplannen, dus geheel geïsoleerd in een met het monument strijdige omgeving is in Zaandam zonder meer onmogelijk. Niet alleen wordt aan de vaak zeer fraaie panden door die omgeving veel afbreuk gedaan en is de direct storende werking van die om-

geving op het monument te groot, maar ook laat de geheel moderne ontwikkeling in Zaandam het handhaven zonder meer van deze panden niet toe.²⁷ Ditmaal werd de subsidie toegekend, met als motivatie dat de woningen bewoond zouden blijven en de locatie 'zeer aantrekkelijk' was.²⁸ Aanvankelijk ging het om een bescheiden aanmoediging.²⁹ Toen bleek dat de

verplaatste monumenten zorgvuldig werden gerestaureerd, volgde in 1959 de toezegging om tien jaar lang structureel aan de bouwkosten bij te dragen.³⁰

Opvallend is hoe verschillend de PPD en de RDMZ reageerden op het idee van een bewoond reservaat. De provincie toonde zich sceptisch, terwijl voor de RDMZ de bewoning juist een reden was om het initiatief te ondersteunen. Het is een vroeg voorbeeld van een opvatting over monumentenzorg die niet beperkt blijft tot conservering van de uiterlijke vorm maar ook immateriële kwaliteit van bewoning meeweegt. In de pioniersfase van de Zaanse Schans, waarbij de doelstellingen van monumentenzorg leidend waren, was het streven naar authenticiteit het centrale thema. Impliciet blijkt uit de stukken dat de initiatiefnemers van de Zaanse Schans authenticiteit opvatten als A) een consistent stedenbouwkundig ontwerp op een passende locatie (geloofwaardige structuur), B) integrale verplaatsing en precieze restauratie van monumenten (getrouwe vorm), en C) bewoning van de verplaatste woonhuizen (continuïteit van functie).

REALISATIE

Het definitieve stedenbouwkundig ontwerp werd in 1954 gemaakt door Schipper en G.M.G. Bakker, gemeentearchitect van Zaandam. Aan de bezwaren tegen Schippers eerste ontwerp werd tegemoet gekomen door de bestaande polderstructuur van de Kalverpolder als onderlegger te gebruiken. In plaats van een driehoekige dorpskom ontstond een kamstructuur van een dijklint met achterpaden. Binnen een jaar was het bestemmingsplan vastgesteld. De gemeente Zaandam investeerde in het bouwrijp maken van het terrein en de sloop van de 'zeer detonerende' houtmeelfabriek, een van de weinige gebouwen ter plekke.³¹ De naam Zaanse Schans werd in 1955 geopperd door de schilder Frans Mars, als verwijzing naar een verdwenen versterking uit de Tachtigjarige Oorlog.

In 1961 ontstond de stichting Zaanse Schans, met in het bestuur leden van Zaan's Schoon en Zaandamse bestuurders. Hetzelfde jaar begon de aanleg van een nieuwe oeverlijn langs de Zaan en werd het eerste pand gerealiseerd.³² Door de rijkssubsidie en particuliere bijdragen kon de herbouw van opgeslagen panden van start gaan. Schipper trok zich in 1963 terug uit de stichting, zodat zijn architectenbureau bij bouwprojecten betrokken kon worden. Architect Cornelis de Jong nam zijn rol over. Op dat moment was er al een tekort aan opslagruimte, aangezien Schipper erg actief was geweest met het verwerven van oude panden en materialen. Om de prijzen laag te houden gebeurde dit in het geheim.³³ De stichting Zaanse Schans kreeg de monumenten in eigendom, behalve de molens – waar Vereniging De Zaanse Molen voor verantwoordelijk was.

De stichting Zaanse Schans stelde een bouwcommissie aan om de getrouwheid van de uitvoering te

borgen, zowel bij vervoer, ruimtelijke inpassing en restauratie. Het streven was om panden zoveel mogelijk in hun geheel te verplaatsen. Hiervoor werden spectaculaire oplossingen bedacht, met als hoogtepunt het (afgeblazen) plan om molen De Zoeker met een Russische helikopter over te vliegen. Op de Zaanse Schans werden de monumenten gerestaureerd. Foto's van voor de sloop en na de opbouw laten zien hoe ingrijpend dat soms kon zijn. Veel zorg werd besteed aan de traditionele Zaanse houtbouwoplossingen.³⁴ Het jaarverslag van de stichting over 1963 vermeldde dat de herbouw vertraging opliep, vanwege de noodzakelijke precisie en kwaliteitsbewaking. Het gevolg was dat de bouwkosten in korte tijd verdubbelden.³⁵

Opvallend aan de bouwdoSSIERS van de Zaanse Schans zijn niet zozeer de verschillen als wel de overeenkomsten met de toenmalige restauratiepraktijk in Nederland. Herstel van het oude beeld stond voorop, waarvoor ook nieuwe middelen en materialen werden ingezet. Zo was het de bedoeling om bij restauraties oud hout te gebruiken, maar dat bleek lastig te verza-gen. Nieuw materiaal was onvermijdelijk. Schipper nam de vrijheid om naast het vertrouwde grenen ook Amerikaanse soorten als redwood en Oregon pine te gebruiken, vanwege de hogere kwaliteit. Bij de fundering speelde een vergelijkbaar dilemma: houten palen met kespen of beton? Ook hier werd de moderne oplossing gekozen. Het idee om het patina van de panden te behouden, inclusief scheefstand, bleek duur en onpraktisch. De monumenten werden allemaal waterpas opgeleverd. Andere aanpassingen werden ingegeven door kostenreductie of wooncomfort, zoals een betere winddichting en het aanbrengen van modern sanitair. Met veel moeite werd oud bouw materiaal verzameld op sloopplaatsen. Van gebrek aan kennis en vakmanschap was echter geen sprake: 'Wanneer men de timmerlieden van de Zaanse Schans aan het werk ziet, lijkt het wel alsof de klok eeuwen is teruggezet en het eeuwenoude timmerambacht weer in ere is hersteld. Zij passen en schaven met de precisie en toewijding van hun zeventiende-eeuwse collega's'.³⁶

WONEN IN EEN ATTRACTIE

'Een prachtig excursieobject voor vakantiegangers in binnen- en buitenland', zo werd de Zaanse Schans in 1962 door de Zaanse genoemd. *De Typhoon* reageerde hier cynisch op: 'Wij kunnen het mis hebben maar wij nemen aan dat het bestuur van de Zaanse Schans deze ontwikkeling nu juist niet wenst. In opzet en in wezen is deze nabootsing van een vroegere Zaanse buurt een cultuur-historisch monument [...]. De inrichting van het bewoonde wijkje, met smalle paden en dito bruggetjes, alsmede de sfeer van de bewoning lenen zich niet bepaald voor druk bezoek van grote menigten'.³⁷ Het vooruitzicht van de Schans als toeristische plek schrok toekomstige bewoners geenszins af. Er gold een strenge ballotage: 'Uit de lange lijst van liefheb-

Transport van Kalverringdijk 7, 1963 (foto Stichting de Zaanse Schans)

bers zal de stichting dan ook een zeer zorgvuldige keuze moeten doen. Ze zal die keuze laten afhangen van punten als de daadwerkelijke liefde voor het Zaanse schoon, de mogelijkheid ook het interieur in de oorspronkelijke sfeer te houden en de bereidheid zich enige opofferingen te getroosten (geen verbouwingen, geen tv-antenne enz.).' Het meest heikele punt was echter dat 'bewoners van de Zaanse Schans waarschijnlijk bereid moeten zijn hun woning of een gedeelte ervan bij toerbeurt open te stellen voor de toeristen, die vooral in de zomermaanden worden verwacht.'³⁸

In 1965 ging de museumwinkel van Albert Heijn open, waar de vrouw van architect Schipper rondleidingen verzorgde. De opening van restaurant De Walvis een jaar later werd gevierd als officiële opening van de Zaanse Schans.³⁹ Terwijl de opbouw nog in volle gang was, ontstond een discussie over de verdere ontwikkeling. De invulling van de bebouwing lag uiteraard niet vast, omdat dit afhankelijk was van het aanbod aan slooppanden. In 1968 maakte Schipper een tussenbalans op. Hij richtte zich vooral op het ge-

bouwen- en ervenbestand en gaf een gedetailleerd overzicht van alle woningen, schuren, bruggen, hekken en tuinen. Ook de manco's somde hij op: herenhuizen, boerderijen, pronkgevels (van rond 1770), publieke gebouwen, kerken, vermaningen (doopsgezinde kerken), pakhuizen, padsbruggen, ophaalbruggen, vroegzeventiende-eeuwse huizen, luchthuizen (tuinkamers) en winkels.⁴⁰ Op de bijbehorende situatietekening reserveerde hij ruimte voor gewenste aanvullingen, waarbij zelfs de katholieke schuilkerk aan het Papenpad in Zaandam niet ontbrak.

Het rapport van Schipper is te lezen als een 'boodschappenlijst' voor acquisities. Toch bevat het stuk de aanbeveling om panden in de dorpen te behouden. Schipper stelde voor om aan de hand van bestaande gebouwen de lacunes in het dorpsgezicht in beeld te brengen. 'Hiervoor werden gefotografeerd ook die panden die waarschijnlijk nooit te verwerven zijn, met de bedoeling inzicht te verkrijgen waaruit gekozen wordt, en hoe representatief het object is t.o.v. de vergelijkbare nog voorkomende panden.'⁴¹ Dat een perfecte verzameling niet realistisch was, hing samen

Transport van pakhuis De Kraai naar Kraaijenpad 1, 1976 (foto Stichting de Zaanse Schans)

met het aanbod van slooppanden vanuit de Zaanse gemeenten. De Zaanse Schans werd volgens architect Piet van Nugteren na verloop van tijd als 'vuilnisbak van Zaanse burgemeesters' aangeduid.

TOERISME IN EEN WOONBUURT

Vanaf 1965 kwam de nadruk in de uitbouw van de Zaanse Schans geleidelijk op toerisme te liggen. Het was een onvermijdelijke ontwikkeling. De initiatiefnemers van de Zaanse Schans wilden monumenten behouden in een nieuw historisch dorpsgezicht. Enigszins naïef werd gedacht dat het buurtje zichzelf zou vullen met huurders en ondernemers – als een doodgewoon dorp. Gezien de historische uitstraling lagen de economische kansen vooral in het toerisme, maar wat er voor de toeristen precies te beleven zou moeten zijn en welke voorzieningen nodig zouden moeten zijn, was niet ingevuld.

De populariteit van de Zaanse Schans als toeristische bestemming liep eind jaren zestig uit de hand. Wethouder D. Metselaar in 1969: 'Wij zijn nu echter genaderd aan het punt, waar de Zaanse Schans ver uit-

gaat boven de betekenis die de Schans zou hebben voor de streek. De Schans heeft landelijk bekendheid gekregen, iets wat ook in de bezoekcijfers tot uitdrukking komt. Naar schatting wordt de Schans per jaar door 500.000 personen bezocht.⁴² Daar was het houtbouwreservaat niet op voorbereid, waardoor toeristen soms teleurgesteld afdropen. De bewoners zouden ongestoord zijn. Geregeld was restaurant De Walvis zo vol dat zelfs een kop koffie niet te krijgen was. Het parkeren was een ramp.⁴³ Bij een bijeenkomst van de vvv in 1969 gaf Kees Speets, directeur van reisbureau Bergmann, zijn ongezoeten mening: 'Ik zie het eenvoudig. Willen ze een culturele buurtgemeenschap blijven – akkoord, maar dan niet één toerist er op. [...] Ik zie kans, om er een uitstekend toeristisch centrum van te maken. Het moet kunnen. Als het er maar gastvrij is. Als de toeristen maar niet worden weggekeken door de bewoners.' Het liefst zag Speets de bewoners verdwijnen: 'Daar is maar één oplossing voor: evacueren. Zet er maar ambachtslieden voor in de plaats.'⁴⁴

Op dezelfde bijeenkomst werd een film getoond van de reis die Metselaar en vvv-voorzitter Breeuwer naar

Colonial Williamsburg hadden gemaakt, het geres- taureerde stadje in de Verenigde Staten. De reis bleek een kentering in de ideevorming over toerisme en uit- breiding – waarbij de Zaanse Schans zich dus niet op de Europese openluchtmusea oriënteerde. *De Typhoon*: '[Williamsburg] is zonder meer opgezet als een trek- pleister voor toeristen, terwijl bij het bouwen van de Zaanse Schans allereerst is gedacht aan het bewaren van een stuk verleden voor het nageslacht. Dat toeris- ten ook wel belangstelling voor de Zaanse Schans zou- den kunnen hebben, was iets waar men verrassender- wijs mee werd geconfronteerd.' Architect Schipper vond ook dat het aanpassen van de Zaanse Schans op het toeristische programma noodzakelijk was, 'ervan uitgaande dat bezoekers bezwaarlijk geweerd kunnen worden'.⁴⁵

UITBREIDING

Rond 1970 waren vijftien woningen verplaatst. Daar- mee was nog niet de helft van het beoogde aantal ge- haald. Stichting Zaanse Schans meldde in het jaar- verslag dat de kinderziekten overwonnen waren en een rijke toekomst in het verschiet lag, 'mits commercieel geleid'.⁴⁶ Omwille van het toerisme werden plannen gesmeed voor een uitbreiding, waarvoor Schipper samen met architect W.C. Zon in 1969 een ontwerp maakte. Het werd gefinancierd met een bijdrage uit de 'subsidieregeling toeristische accommodatie 1970' van Economische Zaken. Het uitbreidingsplan bevatte een tweede parkeerterrein en een groot restaurant. Daarvoor wilde Schipper pakhuizen gebruiken die hij in de loop der jaren aangeboden had gekregen.

De komst van het nieuwe parkeerterrein leidde tot het verplaatsen van de hoofdentree naar een onlogisch punt in de polder, ver weg van de Zaan. De molens langs de Zaan moesten, volgens Schipper, 'meer dan nu attractiepunten worden' door de paden tussen het woonbuurtje, de nieuwe parkeerplaats en de Kalver- ringdijk te verbeteren.⁴⁷ Schipper wilde het parkeerter- rein en de accommodaties zoveel mogelijk van de gro- te verkeersweg, de Zaanse Schans en het omliggende landschap afschermen met groen. De uitwerking deed hij samen met De Jong, die meende dat de beplanting juist ondergeschikt moest blijven aan de openheid van het landschap en historisch verantwoord moest zijn, zoals de boomgaardjes die 'in Westzaan en Assendelft op de veeneilandjes [...] in de nabijheid van boerderijen voorkomen.' Het geheel van toeristische faciliteiten moest volgens De Jong corresponderen met de struc- tuur van een oorspronkelijk Zaadorp: 'Direct achter de paden en verder in het veld zou een achttiende- eeuws industrielandchap met molens het historisch beeld completeren'.⁴⁸ In de praktijk kon De Jong deze ambitie nauwelijks realiseren. Voor pakhuis De Lelie kreeg hij voor elkaar dat het in lijn met het slagenland- schap werd geplaatst en niet, zoals Schipper wilde, achter een haag naast de parkeerplaats. Dit pakhuis

werd in 1973 geopend, tegelijk met de verlenging van het Zeilenmakerspad tot het nieuwe parkeerterrein. In 1974 opende restaurant De Kraai, in een graanpakhuis uit Wormerveer, en werd pakhuis De Bezem gebouwd. Zo ontstond een cluster van toeristische winkels en voorzieningen rondom een plein aan het einde van het Zonnewijzerspad.

Opvallend aan de uitbreiding van de Zaanse Schans, zoals die vanaf 1970 zijn beslag kreeg, is dat er een andere discussie werd gevoerd dan in de pioniersfase. Toen stond het belang van monumentenzorg voorop, met het streven naar natuurgetrouwheid op alle schalen (landschap, stedenbouw, erven, gebouwen, bestemmingen). Alleen zo kon de verplaatsing en concentratie van historische objecten worden verant- woord. Nu was de Zaanse Schans een realiteit gewor- den, met zijn eigen dynamiek en problemen. De be- hoeften van het toerisme werden maatgevend voor de ontwikkelingen. De grootschalige voorzieningen wer- den zo geassembleerd of in het groen gezet, dat ze min of meer in het historische verhaal pasten. Het later naar architect Schipper vernoemde plein is historisch gezien onverantwoord, maar diende de Zaanse Schans als geheel levensvatbaar te houden. De molens en ou- de winkels garandeerden de authentieke uitstraling, maar het vasthouden aan een authentieke structuur werd opgeheven.

CONSOLIDATIE

Voor de Stichting Zaanse Schans vormde de uitbrei- ding in de jaren zeventig de omslag van opbouw naar exploitatie. In het jaarverslag van 1975 werden de oor- spronkelijke doelstellingen geëvalueerd.⁴⁹ Het steden- bouwkundig ontwerp was redelijk getrouw gereali- seerd. De restauraties lieten in de loop van de jaren zestig een verandering zien, die te maken had met kos- ten, comfort en efficiency. De stichting plaatste deze ontwikkeling in de algemene tendens in de monu- mentenzorg om de praktische bruikbaarheid van monu- menten meer te benadrukken. In 1975 waren van de aanvankelijke lijst achttien panden verplaatst, aange- vuld met veertien eerst niet geselecteerde panden. De bouw- en restauratiekosten waren snel gestegen. Werd er in 1958 nog gerekend met fl. 125,- per m³, in 1970 was dit opgelopen tot fl. 525,- per m³. Voor de Zaanse Schans als geheel was het een grote winst dat de bouw van een woonwijk in de Kalverpolder was afgewenteld. Daar kwam in 1965 wel de komst van een lyceum voor in de plaats, waarbij het complex nog wel 280 meter kon worden verplaatst. Het deels al bouwrijp gemaak- te terrein was van pas gekomen voor de aanleg van het tweede parkeerterrein. Het vormde, samen met de pakhuizen aan het Schipperplein, de grootste veran- dering van het ontwerp, ingegeven door de 'noodzaak de opvang van belangstellenden en toeristen beter te regelen'.⁵⁰

Sinds het midden van de jaren zeventig is de Zaanse

Schipperplein en Zeilenmakerspad, 2012 (foto SteenhuisMeurs)

Spitsuur op het Zeilenmakerspad, 2011 (foto SteenhuisMeurs)

De brug naar kaasboerderij Catharinahoeve, 2013 (foto Dirk Brand)

Kaasboerderij Catharinahoeve aan het Zeilenmakerspad, 2011 (foto SteenhuisMeurs)

Zeilenmakerspad, de verbinding tussen het Schipperplein en de Kalverringdijk, 2010 (foto SteenhuisMeurs)

Deftige bebouwing aan de Kalverringdijk, met de eerste winkel van Albert Heijn (midden), 2012 (foto SteenhuisMeurs)

Pakhuis De Saense Lelie aan het Schipperplein, 2013 (foto Dirk Brand)

De Kralentuin aan de Kalverringdijk, 2013 (foto Dirk Brand)

De vernieuwde entree bij de Kalverringdijk met links de Kralentuin, 2013 (foto SteenhuisMeurs)

De vernieuwde entree aan de Kalverringdijk met op de achtergrond de Kralentuin, 2013 (foto Dirk Brand)

Schans niet wezenlijk veranderd. Spectaculaire verplaatsingen bleven uit. Dat kwam door gebrek aan geld, maar ook door een verandering in de monumentenzorg van de Zaanstreek – die na 1975 wel *in situ* mogelijk bleek. De aanvullingen die nog plaatsvonden betroffen meest schenkingen, waarbij allengs concessies werden gedaan aan het streven naar getrouwheid en materiële authenticiteit. Langs de Kalverringdijk werd de verdwenen molen op de schuur van De Bonte Hen herbouwd ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van de Zaanse Molen. Het 100-jarig jubileum van Ahold was aanleiding voor de gift in 1987 van een kaasboerderij (Catharinahoeve), die naast molen De Hadel kwam te staan. Het is een replica van een boerderij uit Oostzaan, controversieel vanwege de namaak, de functie (kaasboerderijen waren niet gebruikelijk langs de Zaan) en de positionering pal naast een molen. Een andere replica was een vissershuisje uit Jisp, geplaatst in 2003, dat in opzet, detail en uitwerking afwijkt van de traditionele houtbouw. In 2007 verrees een replica van zaagmolen Het Jonge Schaap (in 1942 gesloopt in Westzijderveld), die onder andere dankzij opmetingstekeningen van de bekende molenkenner Anton Sipman wel historisch getrouw herbouwd kon worden.

Het spanningsveld tussen toeristische exploitatie en monumentenbehoud heeft zich in deze periode vergroot. De gemeente legde zich toe op het beheer van het dorpsgezicht, maar liet de uitbouw van de Zaanse Schans als toeristische attractie over aan de ondernemers. Zij ontwikkelden 'het merk' Zaanse Schans volgens eigen inzichten verder – en 'vermarkten' dit product in contracten met touroperators en op toeristische beurzen tot in Azië aan toe. Zo ontstonden bijvoorbeeld gratis attracties als een klompenmuseum en een kaasboerderij, die beide hoofdzakelijk uit verkoopruimten bestaan, en een diamantenwinkel. Het ont-

breken van een entree werd gecompenseerd door de bouw van een openlucht fotosluis, waar alle bezoekers op de gevoelige plaat worden gezet. Doordat de commerciële uitbating van de Zaanse Schans door marktpartijen geheel los stond van het beheer van monumenten en het terrein, kwam de stichting Zaanse Schans nimmer tot een sluitende exploitatie. Daartoe ontbrak ook de noodzaak, omdat de gemeente jaarlijks forse subsidies gaf. Ook werden tekorten weggewerkt door de pakhuizen aan de ondernemers te verkopen.

NIEUWE UITBREIDING

Met enige regelmaat verschenen de afgelopen decennia studies over de toekomst van de Zaanse Schans, waarin vaak de vraag wordt gesteld of het buurtje klaar was of niet.⁵¹ Opnieuw werden omissies in het verhaal van de Zaanse Schans geconstateerd, met name het gemis aan sporen van de arbeidersbuurten, bedrijvigheid en het leven van alledag. Vanuit de noodzaak om de exploitatie te verbeteren, koos de Stichting Zaanse Schans in 2009 opnieuw voor uitbreiding. Het doel is om het gebied als toeristische bestemming te verrijken en de verblijfsduur van bezoekers te verlengen, waarvoor Europese subsidies zijn verkregen.⁵² Aanvankelijk was het plan om moderne toevoegingen te maken: een grand café, vakantiehuisjes en eigentijdse houtbouw.⁵³ Gezien het verzet van de lokale historische verenigingen verdween dit idee van tafel. De gemeente Zaanstad liet een beeldkwaliteitsplan en een stedenbouwkundige visie opstellen, die uitgaan van het versterken van de historische geloofwaardigheid en consistentie. Met name de relatie tussen de authentieke nederzetting aan de Zaan en het commerciële plein met grote schuren bij de achteringang vraagt om verbetering. In de stedenbouwkundige visie zijn moge-

Tinkoepel in de Kralentuin, 2013 (foto Dirk Brand)

lijkheden voor historisch verantwoorde verdichting en uitbreiding onderzocht, op basis van een analyse van de oudste kadastrale kaarten van de Zaanstreek. De ambitie is, net als in de ontstaanstijd van de Zaanse Schans, om een dorpsbeeld te realiseren 'zoals het in 1850 had kunnen zijn'. De visie bevat het voorstel om het Schipperplein te veranderen in een reeks erven, gescheiden door sloten. De entree wordt met een ophaalbrug gemarkeerd, waarover de bezoeker een andere tijd binnenstapt.

Uitvoering van de vernieuwingsplannen stuit op twee dilemma's. Ten eerste is het de vraag hoe de Zaanse Schans kan groeien zonder monumenten of slooppanden te kunnen verwerven. Het antwoord wordt gezocht in de continuïteit van de Zaanse houtbouwtraditie: nieuw bouwen met streekeigen typologieën, materialen, kleur en details. Het is een opgave om historisch verantwoorde oplossingen te bereiken, ondanks de tegenkrachten: kosten, gebruikseisen en bouwwetgeving. De meeste Zaanse monumenten zouden, als ze nu nieuw werden gebouwd, geen bouwvergunning krijgen, omdat ze niet voldoen aan het bouw-

besluit. Het tweede dilemma is het ontbreken van regie. Na vijftig jaar is er een ingewikkelde verhouding gegroeid tussen gemeente, stichting, ondernemers en historische verenigingen. Elke partij heeft een eigen opvatting over wat de Zaanse Schans is en zou moeten of kunnen zijn: een soort Volendam versus het openluchtmuseum, *fast* versus *slow tourism* of populaire versus hoge cultuur. De status quo relativiseert de academische discussie over musealisering en authenticiteit.⁵⁴ Naarmate de Zaanse Schans zich door het afbouwen van de gemeentelijke subsidies meer moet profileren als attractie, komt door het ontbreken van supervisie en regie, de museale kwaliteit (materiële authenticiteit en integriteit) onder druk te staan. Maar door de jaren heen is de buurt wel steeds 'echter' geworden – dankzij het versnipperde eigendom en de belangentegenstellingen. De uitdrukkelijke wens uit de stichtingstijd om een gewone buurt te worden is zo goed geslaagd, dat het bijna onmogelijk is geworden om de uitzonderlijke waarde van dit simulacrum vast te houden en verder te ontwikkelen.

NOTEN

- 1 Dit artikel is een bewerking van het onderzoek dat SteenhuisMeurs BV, Schiedam uitvoerde ten behoeve van het Beeldkwaliteitsplan Zaanse Schans (2010). Projectteam: Paul Meurs, Hilde Sennema, Johanna van Doorn.
- 2 Bijvoorbeeld: I. Jensen en H. Zipsane (red.), *On the future of open air museums*, Jamtli 2008; S. Rentzhog, *Open Air Museums. The history and future of a visionary idea*, Jamtli 2007; J. Schlehe, *Staging the past: themed environments in transcultural perspectives*, Bielefeld 2010; S. Shafer-nich, 'Open Air Museums in Denmark and Sweden, a critical review', *Museum Management and curatorship* 13 (1994) 1, 9-38.
- 3 A. de Jong, *Dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940*, Nijmegen 2001; J. Kerkhoven, 'Levend verleden in de Nederlandse openlucht-musea', *Leidschrift* 7 (1991) 2, 17-34; F. Walberg, *Herbouwd verleden, ontstaan van het Buitenmuseum 1942-1983*, Enkhuizen 1983; F. Wieringa, *Een cultuur valt droog, over het ontstaan van het Zuiderzeemuseum 1916-1950*, Enkhuizen 1998.
- 4 E. Beukers en C. van Sijl (red.), *Geschiedenis van de Zaanstreek*, Zwolle 2012.
- 5 *Plan 1920. Openlucht-windmolen-museum*, Gemeente Archief Zaanstad (GAZ), ongeïnventariseerd.
- 6 *Plan 1920. Openlucht-windmolen-museum* (noot 5).
- 7 A.J. Bernet Kempers, *Vijftig jaar openlucht-museum*, Arnhem 1962, 40-42.
- 8 H.P. Moelker, *Zaans Schoon 1946-1981, jubileumschrift ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van de 'Stichting voor het bevorderen, beschermen en documenteren van Zaans Schoon'*, Zaandam 1981.
- 9 'Schaven aan de Schans', *Revu*, 16 januari 1965, 22.
- 10 Th. M. van der Koogh, 'De ontwikkeling van de Zaanse Schans', *Bulletin KNOB* 66 (1967) 1, 13.
- 11 Zaans Schoon gaf een blad uit, *De Zaende*, gewijd aan de geschiedenis van uw streek. *De Zaende* 1946, 1.
- 12 Moelker 1981 (noot 8), 21.
- 13 Zaans Schoon, *Jaarverslag 1946-1947*.
- 14 Van der Koogh 1967 (noot 10), 15.
- 15 Zaans Schoon, *Jaarverslag 1949*.
- 16 Lezing vermoedelijk van Van der Koogh, rond 1961, GAZ PA 101, nr. 5.
- 17 Van der Koogh 1967 (noot 10), 15.
- 18 J. Schipper, 'Een Zaans reservaat', *De Zaende* 6 (1951), 261-273.
- 19 Schipper 1951 (noot 18), 263.
- 20 Zaans Schoon, *Jaarverslag 1952*.
- 21 'Voor behoud van Zaans Schoon; Studie Schipper gereed gekomen', *Gooise Courant*, 24 oktober 1951.
- 22 *Notulen vergadering Commissie voor Gemeentelijke Plannen*, 26 februari 1953, Provinciaal Archief Noord-Holland (PANH), Archief ETD en PPD, 640, 399.
- 23 *Notulen vergadering Commissie voor Gemeentelijke Plannen* 1953 (noot 22).
- 24 Advies betreffende Zaanse houten huizen, 16 juni 1952; Archief Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), 53.23 6912.
- 25 Advies betreffende Zaanse houten huizen 1952 (noot 24).
- 26 Brief van okw aan Zaans Schoon, 30 augustus 1952, Archief RCE, 53.23 6912.
- 27 Brief van Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) aan Rijkscommissie Monumentenzorg bij okw, 13 oktober 1956, Archief RCE, 53.23 6912.
- 28 Verslag Rijkscommissie Monumentenzorg bij Ministerie Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, 11 december 1956, Archief RCE, 53.23 6912.
- 29 Verslag Rijkscommissie Monumentenzorg bij Ministerie Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen 1958 (noot 28).
- 30 Zaans Schoon, *Jaarverslag 1959*.
- 31 Van der Koogh 1967 (noot 10), 16.
- 32 Stichting Zaanse Schans, *Jaarverslag 1961*.
- 33 'Schaven aan de Schans', *Revu*, 16 januari 1965, 23.
- 34 H. Janse, 'Mededelingen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg', *Bulletin KNOB* 62 (1963) 113.
- 35 Stichting Zaanse Schans, *Jaarverslag 1963*.
- 36 'Schaven aan de Schans', *Revu*, 16 januari 1965, 22.
- 37 *De Typhoon*, 18 mei 1962.
- 38 'Schaven aan de Schans', *Revu*, 16 januari 1965, 26.
- 39 Stichting Zaanse Schans, *Jaarverslag 1966*.
- 40 GAZ PA 151, nr. 51.
- 41 J. Schipper, *Situatie Zaanse Schans maart 1968*, GAZ PA 151, 151.
- 42 D. Metzelaar, 'De organisatie en financiering van de Zaanse Schans', *Programma Houtdag 1969*, Amsterdam 1969, 42.
- 43 *De Typhoon*, 30 juli 1969.
- 44 *De Zaanlander*, 29 maart 1969.
- 45 Aantekening Schipper, 6 mei 1969, GAZ PA 151, 56.
- 46 Stichting Zaanse Schans, *Jaarverslag 1971*.

- 47 Aantekening Schipper, 6 mei 1969; GAZ PA 151, 56.
- 48 Commentaar van Cornelis de Jong op het uitbreidingsplan van Schipper, 1 maart 1973, GAZ PA 151, 56.
- 49 Stichting Zaanse Schans, *Jaarverslag* 1976.
- 50 Stichting Zaanse Schans, *Jaarverslag* 1976.
- 51 Zoals: Vereniging Vrienden van het Zaanse huis, *Nota bezinning op de Zaanse Schans*, Zaanstad 1987; Stichting Zaanse Schans, *Nota met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de Zaanse Schans*, Zaanstad 1987; Externe Adviescommissie 'Zaanse Schans, waarheen?', *Spijkers met koppen*, Zaanstad 1990; Stichting Zaanse Schans, *Nota Visie op de toekomst van de Zaanse Schans*, Zaanstad 2009.
- 52 SteenhuisMeurs, *Beeldkwaliteitsplan Zaanse Schans*, Schiedam 2010, en *Stedenbouwkundige Visie*, Schiedam 2010.
- 53 Ontwerp Isant, opgenomen in: Stichting Zaanse Schans, *Nota Visie op de toekomst van de Zaanse Schans*, Zaanstad 2009.
- 54 Henri Jeudy, *Die Welt als Museum*, Berlijn 1987; Icomos, *Nara Document on authenticity*, 1994.

PROF.DR.IR. P. MEURS (1963) is hoogleraar Restauratie en Transformatie aan de TU in Delft. Samen met Marinke Steenhuis is hij daarnaast directeur van SteenhuisMeurs BV in Schiedam, een adviesbureau voor cultuurhistorisch onderzoek en advies. Centraal in zijn werk staat de vraag hoe bestaande kwaliteit kan wor-

den ingezet voor het vitaal maken en houden van stad en land. Na zijn studie aan de TU Delft werkte Paul Meurs jarenlang in Brazilië. In 2000 promoveerde hij bij Auke van der Woud aan de VU op *De moderne historische stad*, een onderzoek naar de transformaties van Nederlandse binnensteden in de periode 1883-1940.

FIFTY YEARS ZAAANSE SCHANS

A RESERVATION OF MONUMENTS THAT WAS NEVER INTENDED AS AN OPEN AIR MUSEUM

BY PAUL MEURS

The 'Zaanse Schans' (Zaandam Sconce) is a 'reservation' of transferred monuments and wind mills from the Zaan region, which lies just north of Amsterdam. A comparison with open-air museums, however, doesn't stand up. The site is freely admissible and there are residential areas. The article at hand explores the founding and realisation of the Zaanse Schans. What was unique for the Netherlands was that fifty years ago, moving these monuments was seen as the only option to preserve them. At the time, the typical wooden structures of the Zaan region were rapidly being displaced by industry. In response to the demolition several civil initiatives devoted themselves to preserving the regional architecture. The actual initiative to create the Zaanse schans started during the Second World War when volunteers began to document old buildings and the first buildings to be demolished were put in storage. The municipality of Zaandam made a location available at the western side of the Kalverpolder, where a village on the banks of the Zaan River could be built from scratch. The idea was to realise an authentic ensemble. In the eyes of the pioneers 'authenticity' was considered A) a consistent urban development design on an appropriate location in the landscape (credible structure), B) a complete transfer and exact reconstruction of monuments (faithful in form), and C) having people live in the transferred houses (continuity of function). From the opening in 1965, the Zaanse Schans attracted many visitors, but not much thought had been given to what the experience offered to tourists might be exactly and what sort of facilities were required. Chaos ensued and visitors left in disappointment. A visit by a local councillor to Colonial Williams-

burg (USA) became a turning point: the Zaanse Schans would henceforth focus on tourism. New facilities were built in such a way that they more or less fitted within the historical narrative. Since the mid-1970s, the Zaanse Schans has remained essentially unchanged. The municipality guarded and managed the protected village view, but the development of the site as a tourist attraction was left to entrepreneurs and they created the 'brand' Zaanse Schans according to their own views. For instance, they created free museums about wooden shoes and cheese that were mainly aimed at selling merchandise. As the commercial exploitation was completely separate from the management of the monuments and the site, the budget was never balanced and the municipality always had to make up the deficit. Now that subsidies are dwindling, the Zaanse Schans is compelled to expand its operation, with the goal of strengthening tourism and persuade visitors to stay longer. The ambition still is, as it was fifty years ago, to create the idea of a village 'as it could have been in 1850'. The additions are built in the traditional local style of wood construction: new buildings based on regional typologies, materials, colours and details. A problem with this is that each party involved has its own ideas about what the Zaanse Schans essentially is. In the absence of a central controlling agency the quality of the site as a museum (authenticity and integrity of materials) is suffering. The idea from the founding years to make it a normal residential area has led to fragmented ownership and clashing interests, among other things. Unfortunately, it has now become almost impossible to preserve, let alone further develop the site's exceptional value.

Molenpanorama
met de Kalverpolder
op de voorgrond, 2013
(foto SteenhuisMeurs)

